

**Ocena dorobku dr Juliusza K. Palczewskiego
(w związku z wnioskiem o nadanie mu stopnia naukowego doktora habilitowanego)**

Jak wynika z przedstawionej dokumentacji, zainteresowania naukowe dr Juliusza K. Palczewskiego od czasów, gdy rozpoczął pracę nad swoją dysertacją doktorską jako asystent na Uniwersytecie Warszawskim, związane były konsekwentnie i głęboko z twórczością Herberta George'a Wellsa. Chociaż wśród jego publikacji od lat sześćdziesiątych ub. wieku są teksty poświęcone innym pisarzom brytyjskim, np. Johnowi Galsworthy'emu (dwa artykuły i książka) czy Williamowi Goldingowi, to jednak przeszło 75% pozycji całego dorobku stanowią prace odnoszące się do różnych aspektów pisarstwa autora *Wehikułu czasu*. W tej sytuacji nie dziwi fakt, że najważniejsze z tych prac zostały wybrane przez dr Palczewskiego jako materiał składający się na monotematyczny (monograficzny) cykl publikacji, zatytułowany „Motywy antyutopijne i utopijne w twórczości H. G. Wellsa”, który stanowi podstawę recenzji w przewodzie habilitacyjnym.

Omawiany cykl jest bardzo rozciągnięty w czasie: zawiera 19 publikacji, z których pierwsze ukazały się w latach sześćdziesiątych ub. wieku, a ostatnie już w XXI wieku, tak że okres ten obejmuje właściwie całą karierę zawodową dr Palczewskiego oraz lata, gdy przeszedł już na emeryturę. Wśród tych publikacji jest 15 artykułów, monografia z roku 1976 p. t. *Utopista bez złudzeń: Herbert George Wells* oraz opracowania trzech tekstów Wellsa dla Biblioteki Narodowej (Ossolineum) – *Historia świata* (1978), *Wehikuł czasu* (1985) i *Cztery nowe grozy* (2012). Opracowania te, jak to zwykle ma miejsce w wydawnictwie Biblioteki Narodowej w serii II (literatura obca), obejmują bogate wstępy, komentarze (przypisy) do tekstu, bibliografię oraz – w przypadku ostatniej pozycji – także przekład autorstwa J. Palczewskiego (jest tłumaczem trzech z czterech wydanych tym tomie noweli).

Z lektury tych publikacji wynika, że są to teksty dotyczące co najmniej jednego (a czasami więcej) z czterech aspektów tematycznych twórczości Wellsa, które uwzględniła omawiany tu cykl publikacji – aspektów wzajemnie się uzupełniających i w niektórych pracach niekoniecznie ostro wyodrębnionych. Pierwszy z nich to fantastyka naukowa, w której bardzo bogata wyobraźnia pisarza jest dyscyplinowana i ukierunkowana poprzez

refleksję nad konsekwencjami rozwoju nauki. Drugi aspekt związany jest z koncepcjami historycznymi Wellsa, trzeci obejmuje sprawy formy, gatunku literackiego i walorów literackich utworów, czwarty zaś dotyczy recepcji dzieła Wellsa w Polsce, z uwzględnieniem problemów translatorskich. Jest zrozumiałe, że fantastyka naukowa, koncepcje historyczne Wellsa oraz sprawy dotyczące genologii oraz walorów literackich jego twórczości mogą pojawić się jednocześnie w tych samych publikacjach, jako że czasem mogą dotyczyć tych samych utworów.

Najbardziej wszechstronne i wyczerpujące studium twórczości Wellsa zawarte jest w pracy p. t. *Utopista bez złudzeń*, w której dr Palczewski przedstawia rozwój pisarstwa tego autora w porządku chronologicznym, na tle jego biografii. Jest to książka, która świadczy o dużej wiedzy Autora, przekazywanej z pasją nie zakłócającą jednak obiektywnego odbioru tej syntezy dzieła wielkiego wizjonera, jakim niewątpliwie był Wells. Dotyczy ona trzech z wymienionych wyżej obszarów badawczych, nie poświęcając tylko większej uwagi sprawom polskiej recepcji Wellsa. Pomimo popularyzatorskiego zacięcia, jakie charakteryzuje tę pracę, jest to niewątpliwie poważne i wartościowe studium naukowe, z obszerną bibliografią i przypisami odnoszącymi się zarówno do materiałów źródłowych, jak i do krytyki literackiej, traktujące twórczość Wellsa nie tyle jako wyraz jego przebogatej wyobraźni, uciekającej w dziedzinę fantastyki naukowej i baśni futurologicznej, ale jako dzieło wyrastające z jego doświadczenia i zrozumienia problemów epoki, w której przyszło mu żyć – epoki burzliwej i bardzo złożonej pod względem politycznym, społecznym, filozoficznym i literackim.

Chociaż *Utopista bez złudzeń* liczy już sobie 36 lat i zastosowana tu metoda badawcza może być krytykowana jako przestarzała wśród popularnych obecnie literaturoznawczych ujęć metodologicznych, w mojej opinii książka ta zachowuje swoją wartość naukową i jest niewątpliwie czymś znacznie większym niż tylko interesującym, dobrze napisanym wprowadzeniem do twórczości Wellsa dla polskiego czytelnika. Samą metodę pogłębionej kontekstualizacji biograficznej i historycznej uważam za trafnie dobraną, a nawet chyba za jedyną możliwą w budowaniu syntezy twórczości autora, który napisał i opublikował ogromną ilość książek (sami powieści blisko 60, ponad 25 zbiorów nowel) i którego podejście do życia było wyraźnie związane z jego pochodzeniem społecznym i edukacją (w zakresie nauk biologicznych i ścisłych), i w którego opinii literatura, pełniąca funkcję edukacyjną na wielką skalę, miała być zaangażowana we wszystkie pilne sprawy ludzkości. Podział twórczości Wellsa na trzy fazy, różniące się zasadniczo sposobem podejścia do poglądów utopijnych, lecz także stosunkiem do trendów politycznych, społecznych i kulturalnych w otaczającej rzeczywistości (w tym także do funkcji literatury i sztuki) jest

dobrze pomyślaną i dobrze umotywowaną koncepcją strukturalną pracy. Wczesna faza utopii negatywnej, następnie dłuższy okres utopii 'pozytywnej' wraz z powieściami-traktatami i wreszcie powrót do pesymistycznej wizji świata z wczesnego okresu, lecz już z dominantą rezygnacji, bez elementów energicznej, młodzieńczej satyry – jest to cenne i 'długodystansowe' podejście do większości tekstów Wellsa, dzięki któremu utopijne i antyutopijne treści znajdują się w centrum zainteresowania badacza jego twórczością. Można też z tej pozycji ocenić różny stopień przestrogi i złudzeń w jego prognozie dla gatunku *homo sapiens*. Wśród szczególnie interesujących i wartościowych partii książki należy wymienić porównawczą analizę cech 'nowoczesnej utopii' (tytuł utworu w rodzaju powieści-traktatu z roku 1905 – *A Modern Utopia*) z wyznacznikami utopii tradycyjnej, sięgającej do *Państwa Platona*, *Utopii* T. Morusa i *Miasta słońca* T. Campanelli, a także obszerny rozdział o twórczości Wellsa-encyklopedysty, czyli o dłuższej i krótszej syntezie dziejów świata od początku ludzkości. Aprobujące podejście dr Palczewskiego do wellsowskiej wizji przeszłości i przyszłości świata jest zauważane i pozytywnie komentowane przez czytelników specjalistów (np. w angielskiej recenzji publikacji *The Reception of H. G. Wells In Europe*, Londyn, 2005). Jeszcze w latach siedemdziesiątych entuzjazm dla Wellsa-pisarza i wizjonera, charakteryzujący od początku stosunek dr Palczewskiego do autora *Wehikułu czasu*, nie był częstym zjawiskiem wśród krytyków. „Odczytywanie Wellsa na nowo”, o którym pisze dr Palczewski, nadal ze znakiem zapytania, w artykule z 1974 roku („H. G. Wells Revalued ?”) rozpoczęło się w dwadzieścia kilka lat po jego śmierci, w nowym kontekście społeczno-naukowym, naznaczanym coraz bardziej m.in. przez problemy ekologiczne.

Opracowania trzech tekstów Wellsa, wydanych przez Bibliotekę Narodową (w tym *Historia świata* trzykrotnie) plasują dr Palczewskiego wśród literaturoznawców niewątpliwie cenionych przez Ossolineum. Oprócz aktualnej bibliografii przedmiotu (co jest szczególnie wartościowe w przypadku ostatniej publikacji, z roku 2012 – czterech 'nowel grozy') i przypisów do tekstów Wellsa, opracowania zawierają obszerne wstępy (stanowiące co najmniej 30 % objętości każdej książki), które przedstawiają dany utwór w kontekście porównawczym, odwołując się do szerszego tła biograficznego i bibliograficznego (*Historia świata*), do historii gatunku literackiego (fantastyka naukowa w szkicu historycznym poprzedzającym *Wehikuł czasu*) lub do opisu danego gatunku w praktyce pisarskiej autora (*Cztery nowe grozy* – Wstęp: „Nowelistyka Herberta George’a Wellsa”). W swoim wprowadzeniu do *Historii świata*, tekstu obszernego i bogatego materiałowo, dr Palczewski wskazuje m. in. na siły napędowe historii, jakie ujawniają się w procesie historycznym w

opisie Wellsa, i wymienia trzy rodzaje czynników integracyjnych, jakie można wyróżnić w narracji brytyjskiego autora – integracji ekonomicznej (wynikające z postępu nauki i techniki), społecznej (związane z rozwojem idei oświatowych – czyli nauki i techniki) oraz na czynniki integracji politycznej (scalanie się w ramach państwa światowego). W grupie każdego z czynników ważna jest działalność nieprzeciętnych ludzi, którzy coraz bardziej świadomie realizują procesy integrujące. Podobnie bogata i ciekawa jest zawartość wstępu do *Wehikułu czasu*, gdzie w ramach szkicu historycznego o tradycjach literackich poprzedzających powstanie gatunku SF, autor przedstawia m. in. porównawcze zestawienie twórczości Wellsa i J. Verne'a, opisuje bliski związek między utworami Wellsa a ideologicznym kontekstem jego epoki, a także wskazuje na wpływ tego 'romansu naukowego' na utwory angielskie w XX wieku. Podobnie jak we wstępie do *Historii świata*, znajduje się tu rozdział o polskiej recepcji Wellsa, w tym o echach *Wehikułu czasu* w twórczości takich polskich pisarzy jak np. J. Żuławski, E. Majewski czy A. Słonimski. Bardzo wartościowy jest także wstęp do *Czterech nowel grozy*, gdzie dr Palczewski przedstawia charakterystyczne cechy nowelistyki Wellsa, nawiązując do powiązań jego nowel z wcześniejszymi utworami amerykańskich i brytyjskich autorów, i ciekawie omawia wybrane opowiadania jako ilustrujące cztery różne aspekty grozy: biologiczną, kosmiczną, psychologiczną i społeczno-militarną. Na uwagę zasługuje fakt, że bibliografia do tego opracowania zawiera najnowsze prace dotyczące twórczości Wellsa, a nawet dokładnie jego nowelistyki – prace z ostatnich dwóch dekad (np. John Hammond, *H. G. Wells and the Short Story*, New York 1992; P. Parrinder (ed.) *H. G. Wells: The Critical Heritage*, London 2002.)

Omówione powyżej wstępy J. K. Palczewskiego - zgodnie z tradycją opracowań w wydaniach Biblioteki Narodowej - są tekstami naukowymi, których styl pisania (jasny i przystępny) kwalifikuje je także jako teksty o wartości popularyzatorskiej, przeznaczone dla czytelników wykształconych i zainteresowanych przedmiotem, a w szczególności – dla studentów filologii. Jeśli chodzi o klasyfikację takich tekstów, to pamiętam z przeszłości, że wartościowe opracowania utworów z literatury obcej w wydaniach Biblioteki Narodowej były brane w kilku przypadkach pod uwagę jako materiał do zasadniczej recenzji w przewodzie o uzyskanie tytułu profesora. Uważam, że opracowania autorstwa dr Palczewskiego w obydwu swoich rolach – naukowej i popularyzatorskiej - zasługują na wysoką ocenę. W tym miejscu chciałabym także podkreślić wysoki poziom polskiego tłumaczenia trzech noweli, przygotowany przez dr Palczewskiego dla ostatniego tomu tekstów Wellsa z Biblioteki Narodowej (z roku 2012), jak również umiejętne skorygowanie przez niego najwcześniejszego polskiego tłumaczenia *The Time Machine* (zatytułowane jako *Podróż w*

czasie przez tłumacza Feliksa Werminskiego w 1899, a jako *Wehikuł czasu* w późniejszych wydaniach).

Wśród wcześniejszych publikacji dr Palczewskiego, poświęconych jednemu utworowi Wellsa, nie ma już tak poważnych naukowych pozycji jak opracowania w Serii II Biblioteki Narodowej. Artykuł z roku 1975 o problematyce *Wojny światów* w kontekście zjawiska nazwanego „realizmem fantastycznym”, czy też posłowie do pierwszego polskiego wydania *Wyspy Doktora Moreau* z 1988 roku mają na celu przede wszystkim przybliżenie tych sławnych ‘negatywnych utopii’ Wellsa kolejnej generacji polskich czytelników. Jednakże nawet w tych krótkich tekstach Autor, żyjący tak bardzo z dziełem Wellsa, potrafi bez trudu przekazać więcej niż tylko powierzchowne treści, przedstawiając np. *Wojnę światów* w kontekście wcześniejszych i współczesnych utworów fantastycznych, przekazując pełen obaw i perspektywicznych spekulacji klimat końca wieku, a nawet także sugestywnie wyjaśniając charakterystyczną dla Wellsa siłę oddziaływania poprzez wykorzystanie realistycznego opisu do budowy nawarstwiającej się niezwykłości opisywanej sytuacji.

Pozostałe publikacje dr Palczewskiego, składające się na recenzowany cykl monotematyczny, to artykuły, które ukazały się w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w polskich recenzowanych czasopismach naukowych, takich jak *Kwartalnik Neofilologiczny* (2 artykuły) czy *Przegląd Humanistyczny* (4 teksty), w periodykach kulturalno-literackich (*Twórczość*), w naukowych czasopismach uniwersyteckich (*Anglica Wratislaviensia* – 2 teksty), w periodyku angielskim poświęconym Wellsowi (*The Wellsian. The Journal of the H. G. Wells Society* – 3 artykuły) oraz jako rozdziały w pracach zbiorowych wydanych w Polsce (*Pase Papers*, KUL-Lublin – 1 artykuł) lub za granicą (*Continuum*, 2005, London - New York, 1 tekst).

Najwcześniejsze z nich – publikacje w *Kwartalniku* i *Przeglądzie* z lat sześćdziesiątych ub. wieku, podejmujące sprawy koncepcji historycznych Wellsa oraz fantastyki naukowej – świadczą o dobrym przygotowaniu naukowym młodego jeszcze wtedy badacza i o jego wielkim zainteresowaniu, czy wręcz fascynacji twórczością Wellsa; tematyka tam poruszana (m. in. utopia eksperymentalna, utopijność i anty-utopijność współistniejące w twórczości jednego pisarza, wizje przyszłości i siły napędzające proces historyczny) znajdą wkrótce swoje miejsce w monografii z 1976 roku - *Utopista bez złudzeń*. Charakterystyczną cechą tych wczesnych publikacji jest wyrażane mocne przekonanie o wielkiej wartości Wellsa zarówno jako pisarza-wizjonera, zdumiewającego bogactwem swoich pomysłów i prognoz, jak i pisarza-artysty, jednego z twórców nowoczesnej fantastyki naukowej, a także ojca utopii czarnej czyli negatywnej (np. artykuły w *Literaturze na świecie*

i w *Anglica Wratislaviensia* z 1979 roku). J. K. Palczewski, wspominając ‘podwójne rocznice’ Wellsa (np. setną rocznicę urodzin i dwudziestą śmierci w 1966, a potem następne w latach siedemdziesiątych), podkreśla znaczenie i wartość tego niezwykłego pisarza, którego twórczość była deprecjonowana jako przeżytek pod koniec jego życia i w pierwszych dekadach po jego śmierci. Jak wspomniałam powyżej, od swoich wczesnych publikacji dr Palczewski bierze czynny w ‘nowym odczytaniu’ wizjonerskiej fantastyki Wellsa. ‘Odświeża’ też spojrzenie na Wellsa-historyka, czy – jak go nazywa – ‘encyklopedysty’, ukazując nieortodoksyjne podejście do faktów autora *Historii świata*, pomagające mu tworzyć atrakcyjne, ‘wyrafinowane’ uogólnienia. To pozytywne nastawienie do pisarstwa Wellsa, zarówno do fantastyki, jak i jego tekstów o historii świata, jest obecne w całym dorobku dr Palczewskiego. Nawet zauważając niedociągnięcia w jego wizjach historycznych, pośpiech czy brak ścisłości lub konsekwencji w wywodach, Autor ostatecznie tłumaczy swego bohatera, a czasami nawet zarzuty przekuwa na pochwały (np. rozumie pośpiech Wellsa jako jego stałe dążenie dążenie, aby zawsze wyprzedzać zjawiska, które prognozuje).

Publikacje z kilkunastu ostatnich lat podejmują dwa tematy, do tej pory mniej zaznaczone w dorobku dr Palczewskiego, a mianowicie recepcję Wellsa w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem tłumaczeń jego utworów, oraz wykorzystanie środków obrazowania artystycznego w powieściach SF. Jakkolwiek uwagi i komentarze na temat artystycznych wartości fantastyki naukowej pojawiały się oczywiście np. we wstępach do wydań z Biblioteki Narodowej, a także w *Utopiście bez złudzeń*, to bardziej szczegółową analizę tego zagadnienia przynosi interesujący artykuł o wykorzystaniu metaforyki wojennej w powieściach antyutopijnych (głównie – *Wojnie światów*) i utopijnych (czyli ‘historii przyszłości’), ilustrujący wyższość artystyczną tych pierwszych, wcześniejszych utworów (*Pase Papers*, KUL, 1998). Związany z tą tematyką jest też krótki tekst o metaforze w *Wehikule czasu* - powieści, w której zastosowanie koloru ma wielką wartość, również symboliczną (*Kultura. Język. Humanizm.2*. Częstochowa 2000).

Jak zaznaczyłam wcześniej, temat recepcji Wellsa w Polsce był już podejmowany przez dr Palczewskiego w jego wstępach do wydań w Bibliotece Narodowej, ale traktowany był skrótowo w kontekście konkretnych utworów, których te wydania dotyczyły. Nie ulega natomiast wątpliwości, że rozdział jego autorstwa, zatytułowany „On Translations of H. G. Wells’s Works into Polish”, w pracy zbiorowej dotyczącej recepcji utworów Wellsa w Europie (London- New York 2005), jest wyczerpującym przedstawieniem tego ważnego i interesującego problemu. Jest to dobrze napisany, wartościowy tekst, który dostarcza wielu ciekawych informacji, łącznie z nazwiskami translatorów i przykładami konkretnych

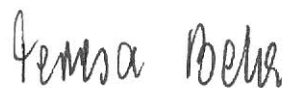
rozwiązań przekładowych, jednocześnie dbając o syntetyczną oprawę problemu. Widać tutaj dobrą znajomość przedmiotu i duże doświadczenie autora, również jako tłumacza tekstów Wellsa. Inny tekst z tej dziedziny, także adresowany do czytelnika zagranicznego, zatytułowany „H. G. Wells In Poland” (*The Wellsian*, 2002) to atrakcyjnie napisany krótki szkic o wpływie Wellsa na polskich autorów w XX wieku, od Władysława Umińskiego do Stanisława Lema. Najwięcej miejsca autor poświęca Antoniemu Słonimskiemu, który Wellsa znał osobiście i który zanotował w swoich pamiętnikach niezwykle spotkania i rozmowy z autorem *Historii świata*.

Ten ostatni artykuł jest jednym z trzech, jakie J.K. Palczewski opublikował w *The Wellsian* – brytyjskim czasopiśmie Towarzystwa im. H. G. Wellsa, ukazującym się co roku od początku lat sześćdziesiątych. Pozostałe dwa dotyczą koncepcji historycznych Wellsa w kontekście współczesnych problemów społeczno-politycznych (stąd dowcipnie oznaczona w jednym artykule rola pisarza jako ‘pieriestroiszczika’) i świadczą o dobrej umiejętności Autora w aplikowaniu poglądów Wellsa, wyrażonych w jego tekstach, do aktualnych realiów historycznych czasów nam współczesnych.

Recenzent, wydający opinię o dorobku naukowym dr Juliusza K. Palczewskiego, nie staje przed łatwym zadaniem. Monografia o Wellsie ukazała się dawno, sporo tekstów, opublikowanych po niej, powiela – chociaż często także poszerza – poruszane tam sprawy. Niektóre publikacje, szczególnie te, które odwołują się w jakiejś części do biografii Wellsa, powtarzają pewne sformułowania, a nawet akapity użyte wcześniej. Pewne aspekty kariery naukowej dr Palczewskiego noszą typowe znamiona poprzedniej epoki, z trudnym dostępem do materiałów badawczych, z nielicznymi konferencjami zagranicznymi, w których angliści z Polski mogliby uczestniczyć, z niewieloma polskimi czasopismami naukowymi, które otwierałyby szeroko łamy dla badaczy literatury angielskiej. Z drugiej strony – recenzent nie ma wątpliwości, że mamy tu do czynienia z wybitnym znawcą życia i dzieła Wellsa, człowiekiem, który reprezentuje polskie badania w tej dziedzinie na gruncie europejskim i jest wymieniany jako największy polski badacz Wellsa. Porusza się on po licznych tekstach autora *Wehikułu czasu* z wprawą, jaka przychodzi po latach studiów, latach stałej, szerokiej i intensywnej lektury, po bliskich kontaktach z tymi utworami; owocem tych częstych bliskich spotkań i ich dobrej znajomości są tłumaczenia własne dr Palczewskiego, albo chociażby sprawna korekta i redakcja tłumaczeń wcześniejszych. Polskie publikacje, które dotyczą nawet pośrednio twórczości Wellsa, cytują dr Palczewskiego lub odwołują się do niego, a polscy czytelnicy, którzy zasmakowali Wellsa, znają jego nazwisko. Przez wiele lat dr

Palczewski był tłumaczem tekstów Wellsa, w sensie metaforycznym (ale i dosłownym także, o czym była mowa) dla polskiego czytelnika i cieszy fakt, że pozostaje nim nadal, pisząc o Wellsie w różnych kontekstach, dla różnych gremiów, w różnych czasopismach. Charakteryzuje go energia i wola, którą znamy – mutatis mutandis - z działań jego ulubionego autora.

Reasumując moje uwagi, zawarte wcześniej w powyższej recenzji oraz w refleksjach końcowych, stwierdzam, że w moim przekonaniu dorobek naukowy dr Juliusza K. Palczewskiego spełnia wymagania stawiane pracom habilitacyjnym ze względu na oryginalne podejście do tematu związanego z twórczością H. G. Wellsa, nie opracowanego wcześniej na gruncie polskich badań anglistycznych, a także w kilku aspektach ważnych w kontekście badań brytyjskich. Uważam też, że cykl publikacji dr Palczewskiego świadczy o jego kompetencjach badawczych w zakresie twórczości Wellsa i literatury II połowy wieku XIX i wieku XX, o dobrej znajomości i zrozumieniu bogatej problematyki literackiej, politycznej i kulturowej tamtych czasów. Omawiane publikacje charakteryzują się też jasnością wyводу oraz – pomimo wielkiej sympatii Autora dla Wellsa i jego dzieła – wyważonymi sędami. W mojej opinii cykl publikacji dr Palczewskiego zasługuje na pozytywną ocenę i może stanowić podstawę do dopuszczenia Autora do dalszego etapu przewodu habilitacyjnego.

(Dr hab. Teresa Bela)

Kraków, 24 kwietnia 2013.